

О.В. Шевченко

ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ У СУЧАСНІЙ СІМ'Ї

Актуальність і постановка проблеми. У сучасному суспільстві панує духовна криза, що проявляється у протиріччях ціннісних орієнтацій, падінні моральності та знеціненні духовних цінностей тощо (О.С. Алейнікова, Л.П. Гладкіх, В.В. Горлинський, О. Забужко, М. Поліщук, А. Свідзинський та ін.). Втрата людством універсальної ціннісної системи, яка спирається на вищі духовні й моральні абсолюти, є однією з причин виникнення загрози самознищення суспільства. За цих умов захист вищих духовних цінностей суспільства від руйнування стає питанням національної безпеки України [3], у зв'язку з чим дуже гостро постає проблема розвитку духовності суспільства в цілому та духовного виховання підростаючого покоління, зокрема.

Виходячи зі сказаного, **метою** статті є розкриття психолого-педагогічних засад духовного виховання у сучасній сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначаючи духовну сферу як вищий рівень психічного, психологи розглядають духовність як специфічно людську якість, властивість психіки, яка відіграє важливу роль у становленні, функціонуванні та розвитку особистості і пов'язана з системою її цінностей (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, Л.С. Виготський, Є.І. Ісаєв, З.С. Карпенко, О.В. Киричук, О.П. Колісник, В.П. Москалець, Е.О. Помиткін, В.І. Слободчиков та ін.).

М.Й. Боришевський, розглядаючи духовність як одну з суттєвих характеристик особистості, визначає її як багатовимірну систему, складовими якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких віддзеркалюються її найбільш актуальні морально-релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності. Одиницею виміру духовності вчений вважає ціннісні орієнтації. У систему цінностей, в контексті яких функціонує духовність, входять моральні, естетичні, інтелектуальні, екологічні,

світоглядні, валеологічні, громадянські та інші цінності [2]. Отже, духовність тлумачиться як вищий рівень розвитку особистості, суто людська ознака, яка пов'язана зі сходженням особи до вищих людських цінностей на шляху утвердження моральних принципів Добра, Істини, Краси, Мудрості та Любові [9].

Процес духовного розвитку вчені пов'язують зі змінами у ціннісній сфері особистості через усвідомлення нею власної єдності з Всесвітом. На думку Ж. Юзвак, духовний розвиток є процесом розкриття когнітивно-інтелектуального, чуттєво-емоційного, вольового, креативного потенціалів, здійснення якісних і кількісних змін у ціннісних орієнтаціях особистості шляхом гармонії психічної сфери, подолання відчуження від природи, соціуму, самої себе через усвідомлення їх всезагальної єдності [14]. З точки зору Е.О. Помиткіна, духовний розвиток є процесом самоідентифікації особистості з власним «Я», в ході якого людина підпорядковує свою біологічну та соціальну природу духовним ідеалам, цінностям і смислам, набуває духовного досвіду. У цьому процесі відбувається усвідомлення єдності Буття, життєвої місії та прийняття відповідальності за зміст свого життя і результати діяльності. Орієнтирами на шляху духовного сходження особистості є ідеали, цінності й смисли [11].

Духовність особистості – динамічне явище, яке формується та змінюється протягом життя людини, зазнаючи впливу багатьох чинників. Успішність процесу духовного розвитку особистості залежить від внутрішніх, психологічних умов і зовнішніх впливів. *Внутрішні умови* – це той потенціал, з яким дитина приходить у світ і який проявляється з перших років життя у її природних нахилах, інтересах та надалі закріплюється в рисах характеру, життєвих цінностях, принципах і смислах життя. До *зовнішніх умов* відносяться: 1) особливості сімейного виховання, 2) події дитинства, 3) вплив культури (засоби народного фольклору – казки, оповідання, приказки), 4) специфіка спілкування з дорослими (вплив перших учителів, авторитетних друзів або соціальних лідерів, наявність прикладів для наслідування), 5) діяльність (дитячі ігри, особливості навчання та професійної самореалізації), 6) статус духовності у суспільстві [11]. Отже, індивідуальні властивості дитини (вроджені нахили і задатки) є духовним потенціалом дитини, який збагачується в

залежності від соціального середовища і умов виховання [4; 11].

Проблема розвитку та виховання духовності є однією з центральних проблем сучасних педагогіки та психології. В основі процесу духовного виховання науковці бачать формування в особі прагнення до найвищих загальнолюдських цінностей: гуманістичних ідеалів злагоди, милосердя, правди, справедливості; переважання альтруїстичних мотивів, готовності поступитися власними інтересами заради інтересів інших; потреби безкорисно робити добро і триматися далі від зла. Ступінь розвиненості цих рис особистості свідчить про рівень її духовності [5; 7; 10; 13].

Щодо питання можливості виховання духовності особистості в сучасній науці існують дві позиції: педагогічно-песимістична (духовність дана людині одвічно і не може бути набутою ззовні) і педагогічно-оптимістична (духовність особистості можна формувати; вона є соціально детермінованою, як і сама людина).

Прихильники першого підходу (Р. Штейнер, К.Н. Вентцель, В.Г. Федотова) стверджують, що духовність є індивідуальною особливістю кожної людини, і виховати чи сформувати її неможливо. Людина є індивідуальною від народження, духовність в ній вже є закладеною (від Бога або генетично), тому процес виховання розглядається як придушення індивідуальності людини.

Представники оптимістичного підходу, яких значно більше (Є.П.Белозерцев, Л.П.Буєва, Б.Т.Ліхачев, М.Д.Нікандров, В.І.Слободчиков, Н.Є.Щуркова та ін.), вважають, що формування духовності особистості можливе. Враховуючи генетичні (фізіологічні) особливості психіки, в кожній людині можна різною мірою розвинути передумови духовності. Генетично детерміновані властивості психіки, сполучення яких, заломлюючись крізь певні соціальні умови, детермінують формування особистостей з різними рівнями розвитку духовності. Отже, ступінь генетичної детермінації в людей є різною, а, значить, і можливості виховання є різними, проте доволі значними. Духовність не надається людині одвічно, не успадковується генетично, вона розвивається, в тому числі в результаті спеціально організованого педагогічного процесу, який шляхом включення дитини в широкий соціокультурний контекст оволодіння загальнолюдськими цінностями пробуджує в неї внутрішню творчу активність, спрямовану на усвідомлення себе, сенсу свого

життя та мети духовного саморозвитку як особистості [9].

Пробудження духовності відбувається в ранньому дитинстві, і визначну роль у її розвитку відіграє сім'я, однією з функцій якої є передача дитині духовної спадщини, яку має суспільство на даному етапі історичного розвитку. Сім'я стає першим осередком духовного виховання, особливо якщо в ній зберігаються духовні цінності, в результаті чого дитина є зануреною в атмосферу духовності. Духовні ідеали, смисли та цінності, засвоєні у ранньому дитинстві, суттєво впливають на подальше духовне зростання особистості [11].

Нажаль, дослідники констатують, що переважна більшість сучасних батьків з певних причин не спроможна повною мірою дбати про духовний розвиток своїх дітей [1; 11]. У більшості батьків відсутня елементарна педагогічна культура, вони не володіють засобами гуманістичного спілкування, на базі якого зароджуються, розвиваються і зміцнюються духовні потреби дітей [1]. При цьому сучасним батькам бракує часу на читання ґрунтовної наукової літератури щодо проблем виховання і на саме виховання дітей [1; 11]. Увага батьків зосереджена, перш за все, на матеріальному забезпеченні сім'ї, на проблемах її виживання. Надання переваги першочерговому задоволенню базових потреб дитини саме по собі не викликає нарікання, оскільки це, згідно з теорією А. Маслоу, відкриває шлях для «виходу на сцену» вищих потреб дитини. Проте, нажаль, багато батьків зупиняються на цьому, не надаючи належної уваги формуванню вищих, духовних потреб дітей.

Дослідження виховного та духовного потенціалу сім'ї (Г.Г. Авдіянец), показало, що 37,7 % батьків начебто піклуються про дитину (купують дорогі речі, смачну їжу тощо), проте в них переважає авторитарний стиль спілкування з дитиною (нав'язування своєї волі, пригнічення ініціативи дитини), що не сприяє розвитку її духовності. Значна кількість батьків (51,5%) стримують розвиток духовності у своїх дітей, що відбувається внаслідок нерозуміння самоцінності та унікальності внутрішнього світу дитини, перспектив її духовного розвитку [1].

Діти рідко разом з батьками відвідують театри, виставки, екскурсії, церкву. Живе спілкування в сім'ї є вкрай обмеженим, внаслідок чого духовний потенціал родинного виховання суттєво знижується. Це призводить до незадоволення потреб

дитини, в тому числі й духовних, а в деяких випадках можна казати про повне їх ігнорування. Цікаво, що ця тенденція спостерігається не лише у проблемних сім'ях, але й у ззовні благополучних, в яких дорослі, формально «займаючись вихованням» дитини, водночас не дбають про задоволення її духовних потреб, особливо потреб в емоційному контакті з батьками [1].

Для кожної сім'ї характерним є свій тип стосунків, стиль спілкування, мікроклімат, який може бути сприятливим для формування духовності дитини або, навпаки, пригнічувати цей процес. Нервовий, напружений мікроклімат сім'ї не сприяє духовному розвитку: він негативно впливає на психічний стан дитини, на рівень її самооцінки та сприяє підвищенню її агресивності. Доброзичлива домашня атмосфера, пронизана щирістю, взаєморозумінням, бажанням поділитися радістю, бідною, своїми думками, навпаки, становить надійне підґрунтя для розвитку духовності дитини. Опитування батьків показало, що у 56 % з них спостерігається загальна незадоволеність сімейною атмосферою, 22,6% відзначають нервові психічне напруження у сім'ї, 31,4 % батьків відчувають тривожність, і лише 15,8 % сімей сприймають родинну атмосферу як сприятливу. Значний вплив на сучасну сім'ю має соціально-економічна ситуація: лише 5 % дорослих відзначають, що впевнені у майбутньому, тоді як 54,5 % батьків відчувають невпевненість, страх і песимізм. Це накладає відбиток на атмосферу в сім'ї і, як наслідок, на процес духовного розвитку дитини [1].

Суттєвих змін зазнали культурні цінності сучасних батьків і, як наслідок, дітей. Так, 45 % дорослих віддають перевагу художнім цінностям західного зразка, що не завжди є орієнтованими на високі гуманістичні вартості. 57 % батьків із задоволенням дивляться низькопробні бойовики та трилери, які нерідко пропагують у стосунках з оточенням культ сили, жорстокості, бездуховності й цинізму. Діти сприймають цю інформацію, яка шкодить особистості, що розвивається. Відсоток батьків, які віддають перевагу вітчизняному мистецтву, значно менший – 32%. Подібна трансформація культурних цінностей негативно впливає на духовний розвиток дитини [1].

Опитування сучасних дошкільнят і молодших школярів показало, що

найпопулярнішими мультфільмами багатьох з них є західні стрічки не досить гуманної спрямованості, герої яких прагнуть нашкодити один одному. Дбаючи про духовний розвій своїх дітей, батькам слід ретельно контролювати якість продукту, який вживають діти. Для цього необхідно формувати домашню відеотеку фільмів і мультфільмів духовної спрямованості. Наприклад, зміст більшості радянських мультфільмів наповнений позитивними прикладами героїв, які звеличують ідеали мудрості, потягу до знань, вчать дружбі, добру, справедливості, чесності та іншим чеснотам, які відносяться до загальнолюдських вищих цінностей [11].

Результати дослідження особливостей атмосфери, що панує в сучасних сім'ях, та міри націленості батьків на духовне виховання дітей показали, що лише 10 % сімей відрізняються високим рівнем духовного середовища [1]. У них переважає здорова моральна атмосфера, діти отримують цілеспрямоване духовне виховання, допомога батькам потрібна лише в плані корекції засобів виховання духовності дітей. 15 % сімей мають нормальні міжособистісні стосунки, проте в них відсутня духовна спрямованість у вихованні: діти знаходяться у центрі уваги батьків, але в них розвивають не духовність, а певні споживацькі потреби та нахили, що не викликають у батьків жодного занепокоєння й тривоги. 20 % сімей мають тенденцію конфліктності, що наростає. Авторитарність батьків у таких сім'ях стає причиною відсутності взаєморозуміння. 35 % сімей є зовні благополучними, проте в них процвітає масова міщанська культура, виховання в таких сім'ях однобоке й поверхове. І 20% сімей – сім'ї ризику, для яких характерні бійки, аморальна поведінка. Інтереси дітей не захищені, батьки потребують лікування в спеціальних медичних установах, а діти – серйозного захисту.

Отже, реальне життя з його труднощами та суперечностями значною мірою впливає на духовність батьків та виховний потенціал сучасної сім'ї, яка стала незалежною, відкритою і, нажаль, водночас агресивнішою, такою, що підпорядковує зміст своєї життєдіяльності завданням виживання. Внаслідок втрати традиційної культури та низького рівня педагогічної культури, незнання батьками природи і змісту духовного світу людини та власних дітей і недостатнім їх співробітництвом зі школою виховний потенціал теперішньої сім'ї, нажаль, суттєво

знизився порівняно з сім'єю попередніх часів, яка була менш стурбованою питаннями виживання і більшою мірою зберігала цей потенціал [1; 4].

Г.Г. Авдіянц виявила п'ять основних напрямів сімейного впливу у процесі виховання духовності дітей: 1) створення такого стилю життєдіяльності, завдяки якому дитина вступає у взаємодію з найбільшою кількістю соціальних явищ і духовних цінностей; 2) організація спільного з дітьми обговорення та осмислення проблем сучасного життя й значення духовних цінностей для кожної людини; 3) формування в дітей здатності оцінювати навколишній світ, займати в ньому відповідальну позицію; 4) створення максимально сприятливих умов для того, щоб діти жили у світі добра, краси, гри, казки, малюнка, музики, фантазії, творчості; 5) ініціювання відкритого індивідуального творчого самовиявлення дитини в сім'ї, стану високої задоволеності та злагоди [1].

На думку дослідниці, виховання духовності дітей у сучасній родині потребує наступних заходів: 1) поетапна підготовка батьків до постійного збагачення духовного середовища сім'ї, а саме: пізнання батьками їх сімейного середовища, самих себе, свого духовного стану; розвиток позитивної реакції на педагогічні завдання, самостійне їх розв'язання; розуміння батьками ролі й місця духовності в подальшій життєдіяльності дітей; 2) стимулювання прагнення дітей до постійного збагачення духовного середовища сім'ї: перебудова всіх зв'язків і стосунків дітей, надання особистості дитини можливостей вільного переходу від одного виду діяльності до іншого з метою стимулювання ініціативи у сфері моралі, громадської діяльності за власним вибором; 3) запровадження спеціальних вправ для батьків і дітей на закріплення гуманних стосунків та засвоєння духовних цінностей; опора на катарсичну діяльність, яка хвилює, дивує, надихає і захоплює, глибоко проникає в душу; 4) активне творче самовиявлення дитини в процесі реалізації своїх духовних запитів і потреб, що визначається в потребі турботи про людину, свою родину, батьківщину, спонукає до творчості в інтелектуальній та моральній сферах.

Для забезпечення духовного розвитку дітей у сімейному середовищі в арсеналі батьків є різні загальнопедагогічні методи, застосування яких стимулює виникнення у вихованців думок, почуттів, потреб, які спонукають їх до певних

вчинків і поведінки.

Одним з таких методів духовного виховання є *розповідь* – послідовний виклад фактичного матеріалу, що здійснюється в описовій чи оповідальній формі. Розповідь широко застосовується під час викладання біографічного матеріалу, характеристики образів, опису предметів, природних явищ, подій суспільного життя тощо. Вимоги до розповіді: 1) логічність; 2) послідовність і доказовість викладення; 3) чіткість, образність, емоційність; 4) врахування вікових особливостей слухача. Предметом розповіді може стати будь-яка подія або вчинок людини, спроможні змусити дитину замислитися над змістом вищих людських цінностей, стимулювати виникнення потреби втілювати їх у власній поведінці та діяльності.

Бесіда – метод виховання, в основі якого лежить діалог вихователя та дитини. Важливим моментом у бесіді є ретельно продумана система запитань, які поступово підводять дитину до отримання нових знань. Готуючись до бесіди, вихователю важливо намітити основні, додаткові, навідні, уточнюючі запитання. *Індуктивна бесіда* зазвичай переростає в так звану евристичну, оскільки дитина під керівництвом дорослого приходиться від часткових спостережень до загальних висновків. При *дедуктивній* побудові бесіди спочатку дається правило, загальний висновок, а потім організується його підкріплення, аргументування. При всьому багатстві та розмаїтті змісту бесіди мають на меті залучити дитину до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя і на цій основі сформулювати в неї адекватне ставлення до навколишньої дійсності, до своїх громадянських, моральних та інших обов'язків. При цьому переконливість смислу проблеми, що обговорюється в ході бесіди, буде значно вищою, якщо вона знайде опору в особистому досвіді дитини, в її справах, діях, вчинках.

В.О. Сухомлинський, надаючи вирішального значення моральному вихованню як основі духовності своїх вихованців, широко застосовував бесіди, розкриваючи за допомогою них перед дитиною загальнолюдські цінності, норми моралі як абетку моральної культури. Для виховних бесід педагог використовував найяскравіші прояви духовної краси, величі, мужності у конкретних прикладах дій і

поведінки відомих постатей. Для того, аби духовна цінність, розкрита перед розумом і серцем дитини в яскравому образі, пробуджувала в неї глибокі морально-естетичні почуття, для бесід, які мали на меті донести моральні цінності людства до свідомості та сердець учнів, педагог обирає такі факти, ситуації, приклади взаємодії між людьми, які дивують, захоплюють дітей своєю величчю, красою.

Багато цікавого матеріалу для бесід у процесі духовного виховання можна знайти в авторських казках, що мають духовне спрямування [ко]. Крім того, перелік творів, що несуть в собі потужний виховний потенціал, батьки можуть знайти в цікавій сучасній психолого-педагогічній програмі духовного зростання дітей, розробленій та адаптованій до різних вікових категорій Е.О. Помиткіним [11]. У ході духовно зорієнтованих занять з дітьми автор пропонує використовувати засоби народного фольклору, виховний потенціал духовно спрямованих творів різних письменників (В. Осєєва, В.О. Сухомлинський, М. Носов та ін.), а також мультфільмів і фільмів. Програма «Запроси друзів» пропонує дітям у ході занять «запросити» у свій внутрішній світ друзів – найкращі якості, що допомагають людині у житті: дружелюбність, сердечність, щедрість, доброта, скромність, тактовність, розсудливість, пунктуальність, чесність, мудрість, здатність до співчуття, великодушність тощо. Ці «друзі» проходять до дітей з казок, оповідань, відомих мультфільмів, які є тематично підібраними до кожного заняття. Бесіди з дітьми на основі творів, зміст яких має духовне спрямування, допомагають ефективному засвоєнню дітьми духовних цінностей на емоційній основі.

Метод прикладу є ще одним дієвим засобом духовного виховання дітей. У процесі формування особистості діти постійно шукають опору в реально діючих, живих, конкретних зразках, які персоніфікують ідеї та ідеали, що ними засвоюються. Наслідування не є сліпим копіюванням: воно формує в дітей дії нового типу, як такі, що в загальних рисах збігаються з ідеалом, так і оригінальні, подібні за провідною ідеєю до прикладу. Шляхом наслідування в дитини формуються соціально-моральні цілі поведінки, духовні потреби та мотиви, способи діяльності, які суспільно склалися. Слід враховувати, що характер діяльності з наслідування змінюється з віком, у зв'язку з розширенням соціального

досвіду дитини, в залежності від її інтелектуального і морального розвитку. Молодший школяр зазвичай обирає для наслідування готові зразки, які впливають на нього як зовнішній приклад. Наслідування в підлітків супроводжується більш чи менш самостійними судженнями, має вибіркового характер. В юнацькому віці наслідування суттєво перебудовується: воно стає більш усвідомленим і критичним, спирається на активну внутрішню переробку зразків, які сприймаються, пов'язано із зростанням ролі ідейно-моральних і громадянських мотивів.

Сила впливу прикладу полягає в тому, що навколишні не нав'язують дітям своїх поглядів, вчинків, діти самі помічають їх, вони привертають увагу і сприймаються дітьми як взірці поведінки. У механізмі наслідування можна виокремити принаймні три етапи: на 1 етапі в результаті сприйняття конкретної дії іншої особи у дитини з'являється суб'єктивний образ цієї дії, бажання робити так само; на 2 етапі виникає зв'язок між прикладом для наслідування і наступними діями; на 3 етапі відбувається синтез наслідувальних і самостійних дій, на який активно впливають життєві і спеціально створені виховні ситуації.

К.Д. Ушинський підкреслював: виховна сила виходить тільки з живого джерела людської особистості, впливати на виховання особистості можна лише особистістю. В очах дитини лише той учинок заслуговує на наслідування, який здійснений авторитетною і поважаною людиною. Це повною мірою відноситься і до особистості батьків, які відіграють суттєву роль у розвитку духовності дітей. Тільки високодуховна, гуманістично спрямована особистість дорослої людини здатна створювати і підтримувати в сім'ї атмосферу доброзичливості, любові, творчості і завдяки цьому сприяти духовному піднесенню вихованця [11].

Отже, основою духовного виховання дитини в сім'ї є передача за допомогою певних педагогічних способів і методів духовних, естетичних, морально-етичних та інших цінностей, що виражені у народній творчості (казках, піснях, легендах та інших художньо-мистецьких творах) та проявляються у повсякденній поведінці, поглядах та ставленні батьків до себе, інших людей та навколишнього світу в цілому. Викладене дозволяє дійти наступних **висновків**.

Духовність є суто людською якістю, властивістю психіки, яка відіграє

важливу роль у становленні, функціонуванні та розвитку особистості і пов'язана з системою її цінностей. Процес духовного розвитку пов'язаний зі змінами у ціннісній сфері особистості, сутність яких полягає у сходженні особи до вищих людських цінностей.

В основі духовного виховання лежить формування в особі прагнення до найвищих загальнолюдських і національних цінностей. Визначну, найсуттєвішу роль у формуванні духовності дитини відіграє сім'я, однією з функцій якої у цьому процесі є передача духовної спадщини, якою володіє суспільство на даному етапі історичного розвитку, залучення дитини до духовних цінностей людства.

Підвищення стурбованості батьків питаннями виживання у сучасних соціально-економічних реаліях та зниження їх націленості на духовне виховання дітей призвело до суттєвого зниження виховного потенціалу сім'ї.

Застосування батьками методів духовного виховання, таких як розповідь, бесіда та метод прикладу, за допомогою яких дитина залучатиметься до скарбниці загальнолюдських цінностей, сприятиме духовному зростанню молоді.

Література

1. Авдіянц Г.Г. Реалії та перспективи духовного виховання дітей в умовах сучасної української сім'ї // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. пр. Вип. XVIII. / За заг. ред. В.І. Сипченка. – Слов'янськ, 2002. – С. 16-20.
2. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості-громадянина // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 144-150.
3. Горлинський В.В. Духовні координати безпеки суспільства // http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue=2006_1.
4. Журба К.О. Виховання духовності у підлітків в сучасній українській сім'ї і школі / Автореф. дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.07 - теорія і методика виховання / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2000. – 18 с.
5. Кононко О. Духовність, душевність, моральність... // Дошкільне виховання. – 2004. – № 4. – С. 4.
6. Короткова Л.Д. Духовно-нравственное воспитание средствами авторських сказок: Метод. пособие. – М.: ЦГЛ, 2006. – 160 с.

7. Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 17-30.
8. Лихачев А. Духовно-нравственная жизнь в категориях психологии // Московский психотерапевтический журнал. – 2005. – №3. – с.20-50.
9. Матушкин С.Е. Проблемы духовно-нравственного воспитания // www.lib.csu.ru/vch/5/2001_01/001.pdf.
10. Менчиков Г.Л. Духовная реальность человека. Духовность и религиозность // Философские науки. – 2000. – № 3. — С. 116-127.
11. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. – К.: Наш час. – 2007. – 280 с.
12. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии: Учеб. пособие для студ. пед. вузов. – Кн. 1. – М.: Школа-пресс, 1995. – 384 с.
13. Степаненко І.В. Духовність і життєва компетентність // Філософська думка. – 2005. – № 6. – С. 40-45.
14. Юзвак Ж.М. Духовний розвиток особистості: проблеми, гіпотези, теоретична модель // Духовність і художньо-естетична культура / А.І. Комарова, Ю.П. Богуцький та ін. – К., 1999. – Т.14. – С. 123-129.

Анотація. У статті духовність розглядається як специфічно людська якість, як об'єднуючий, стрижневий чинник системи цінностей людини. Проаналізований виховний потенціал сучасної сім'ї, викладені основні принципи і методи духовного виховання дітей у сімейному середовищі.

Ключові слова: духовність, духовне виховання, методи виховання духовності.

Summary. In this article spirituality is seen as a specifically human quality, as the unifying, core factor of human values. The educational potential of the modern family analyzed the basic principles and methods of spiritual education of children in the family contained.

Key words: spirituality, spiritual education, parenting practices of spirituality.